

PRIMERNO IN LEPO SKOZI BONTON

Janja Žagar

53

IZVLEČEK

Človekovo telo je njegova temeljna danost; z njim komuniciramo z okolico. Vsa naravna stanja, delovanja in spremembe telesa so vedno znova opazovani, primerjani, vrednoteni v smislu družbenih in kulturnih norm. Te določajo, kaj velja za lepo, zeleno, prestižno, spodobno itd. Članek se loteva skupine virov, ki je nastala s ciljem olikati sodobnike v vedenju in izgledu. Primerjava med tiskanimi bontoni, ki so bili sad različnih družbeno-historičnih razmer, jih je potrdila za odličen vir pri raziskovanju družbenega konstruiranja (negovanega, oblečenega in gibajočega se) človeškega telesa.

Ključne besede: telo, oblačilna kultura, bonton, normiranje primernege

ABSTRACT

A person's body is a basic given and we communicate with our environment with our body. All natural conditions, activities, and changes of the body are always observed, compared, and considered in the sense of social and cultural norms. These norms determine what is beautiful, desirable, prestigious, decent, etc. The article discusses a group of sources published with the aim of helping people to behave and look in a mannered way. Our comparison of manners guides produced in different social and historical circumstances confirmed that they are an excellent source for research into the social construction of the (groomed, dressed, moving) human body.

Key words: body, clothing culture, manners, standardising the appropriate

Človekovo telo je njegova temeljna danost; v telesu se "vidimo" in v njem nas "vidijo" drugi. A telo kot izključno biološka pojavnost komajda lahko obstaja, saj so vsa njegova naravna stanja, delovanja in spremembe opazovane, primerjane, vrednotene v smislu družbenih in kulturnih standardov. Ti glede na družbeno situacijo določajo, kaj velja za privlačno, lepo, erotično; kaj je zeleno in kaj velja za prestiž; kaj velja za zdravo in kaj za škodljivo, kaj za spodobno in kaj za nespodobno.

Skozi tako normirana izhodišča primernega in neprimernega človek prireja¹, disciplinira in celo interpretira svoje biološko telo, ki ga okolica ocenjuje v odnosu do vsakokratnega ideala. Skladno s tem se prikrivajo dejanske ali domnevne pomanjkljivosti oziroma poudarjajo in kažejo tisti telesni deli (lastnosti), ki so imenitni in veljajo za “točke pozornosti oziroma privlačnosti”. K temu posameznika nagovarja težnja po konformizmu; celo težnja po ločevanju od drugih (ki je nasprotujoča prvi – biti enak drugim) ostaja v osnovi konformna, saj ne presega standardnih meja tiste družbene skupine, katere del posameznik je ali želi (p)ostati. Ekstremna drugačnost je namreč izpostavljena negativnim ocenam in reakcijam okolice. Svoje ravnanje posameznik pri tem niti ne čuti kot zunanje vsiljevanje, saj je predstave o družbeno in kulturno primernem skozi socializacijske in inkulturacijske procese ponotranjil in so s tem postale del njegove notranje samokontrole (Južnič 1998: 41 ss).

Tako “grajen” videz človeka je izhodišče njegove osebne identitetne strukture, torej strukture njegovih individualnih in skupinskih identitet. Gre za neverbalno sporazumevanje med posamezniki in družbo. Na tak način posameznik (zavestno in kontrolirano ali nezavedno) sporoča drugim informacije o sebi: kdo je, kateri družbeni skupini se čuti notranje pripadnega in od katerih družbenih skupin se želi razmejiti, del katerih socialnih situacij trenutno je. Posameznik je oblika t. i. odprtega sistema, ki sprejema vplive iz okolja, na podlagi tega oblikuje svojo samopodobo (in mnenje o okolici) in skozi to spet sovpliva na okolje.

Odnos do telesa, pa tudi predstave in razlage človeka, družbe, kozmosa so podvrženi prevladujoči miselni smeri vsakokratne dobe. Ta ga skuša umestiti v tako ali drugače opravičljiv “racionalni” model. Govorimo o notranji logiki vsakokratnega družbenega reda in ustreznega kulturnega okolja, ki oblikuje sebi lastno izraznost na vseh področjih.²

* * *

Na človeško telo zato lahko projiciramo najraznovrstnejša (raziskovalna) vprašanja, vezana na ta ali oni vidik telesa in telesnega. Zastaviti pa si je mogoče tudi zelo splošna vprašanja o zakonitostih družbene organiziranosti in sistema vrednot, ki ga vsakokratna kultura opraviči ali razloži s svojo notranjo logiko. Tega so se zlasti v zadnjih dveh desetletjih lotevali številni ameriški in evropski družboslovni in humanistični raziskovalci. V slovenskem prostoru smo njihova dela sprejemali, a zdi se, da njihovo seme še ni zraslo v večje sadove domače raziskovalne radovednosti. Bolj redko so

¹ O prirejanju (potvarjanju) telesa v želji po približevanju idealom: kamufilirati pomanjkljivosti, pokazati in poudariti priznано imenitne. Sem sodi tudi oblačenje, urejanje las, obraza, prsi; slikanje, barvanje, krašenje, tetoviranje, vrezovanje, brazgotinjenje, lišpanje, pa tudi maskiranje, skrivanje, zakrivanje (Južnič 1998: 55, 56).

² Krščansko telo je ambivalentno: je priložnost za greh, ječa duše; če so geste le podaljšek takega telesa, so negativne, slabe. Dobre pa so geste usmiljenja in kesanja (po Kristusovem zgledu), ki telo povečajo; dobre so tudi, če so izraz krepostne discipline nad telesom, kajti s tem ukrotiš dušo in jo povzdigneš k Bogu. Težnja po disciplini telesa, ki naj bi v srednjem veku zadovoljilo krepost, se v 18. in 19. stoletju usmerja v cilje higiene, zdravja ... in “mehansko” telo pripravlja na vojaško službo in na strojno proizvodnjo – razmah mehanizacije povzroči prisilno poučevanje delovnih gest, ki dosežejo višek v industriji (Schmitt 2000: 17–19, 401).

namreč v slovenskem prostoru teme telesa središčno vprašanje obsirnejših študij, ki bi ob bok obsežni tuji produkciji postavile lastne ugotovitve teoretsko-analitskega ali/in empiričnega značaja.³ Nesporno je, da so številni empirični podatki za naše razmere že sestavni del številnih raziskav. Na razpolago ostajajo tudi najraznovrstnejši viri starejšega in mlajšega zgodovinskega nastanka, vedno znova aktualni, zanimivi in zgovorni, če jih želimo in znamo pogledati v vedno novi luči.

Eden od klasičnih raziskovalnih vidikov človeškega telesa je oblačilni videz, kajti človeško telo ni le golo, ampak predvsem (normirano) oblečeno telo. Če je v večini socialnih kontaktov ocenjevano in vrednoteno oblečeno telo, potem je pač obleka tista meja med javnim in zasebnim, v katero je usmerjena družbena in osebna kontrola, kadar misli na telo. Videz človeka (razen glave in še posebej obraza, ki sta bila vedno deležna posebne pozornosti) je bil zato preneseno ocenjevan po obleki – mar ne spominjajo na to tudi napol pravljичne primerjave tipa “lep (lepa), postaven (postavna) kot kraljevič (kraljična) ali princ (princeska)”?. Ne preseneča torej, da se je tudi zanimanje raziskovalcev tako pogostokrat osredotočalo na oblačilni videz kot najbolj opazni del oblečenega telesa; ta je – z načinom uporabe vred – izjemno zgovoren medij za opazovanje široko zastavljenih vprašanj o družbi in o kulturi. Meje intimnega telesa so relativne, pa tudi spremenljive: s pomočjo obleke postanejo točno določeni deli telesa “javni”, tj. dostopni za poglede drugih; gre za splošno niveliranje sramu in individualne intime (Južnič 1998: 57, prim. Baš 1987: 305). Ko je torej pogledom okolice izpostavljen večji del kože, nepokrit z obleko, je kontroli in posledično prirejanju telesa podvržena tudi golota in telo samo.

Zato je razumevanje oblačilnega videza brez upoštevanja telesa enostransko, saj se telo in oblačilni videz medsebojno dopolnjujeta. Ker pa človekovo telo ni nekaj negibnega, moramo priznati precejšen delež telesne izraznosti (v pomenu družbene komunikacije) tudi telesnim gibom, drži, obrazni mimiki. Geste namenja človek v glavnem nekomu drugemu, torej se z njimi vzpostavljajo družbeni odnosi (Schmitt 2000: 20). Telesni gibi kot del osebnega videza so ravno tako podvrženi družbeni oceni (in stereotipom) o primernosti/neprimernosti. Tak ali drugačen telesni gib pač še močneje umešča posameznika v okolje in dopolnjuje sporočilnost oblačilnega videza. Povezava med gibom in obleko pa ni le seštevek dveh elementov vidnega vtisa o posamezniku: tako ali drugače krojena obleka namreč v veliki meri določa obseg in način gibanja (široka oblačila ga osvobajajo, če ga ne omejuje obenem preobilje materiala; ozka, trda oblačila gibanje praviloma omejujejo, a mu lahko s tem “pomagajo” pri izvedbi idealnega ali vsaj zaželenega giba). Obleka in telesni gib sta tako povezana v celoto do neke mere že “mehansko”; a tudi drugi del, ki ni zgolj mehanski in se navezuje na kulturno normirano usklajenost obeh elementov, je močno podvržen nenehni kontroli, saj pomeni močan element družbenega umeščanja (razločevanja).

Resnične drže, gibi in geste človeškega telesa so minljivi in zatorej za pretekla obdobja neujemljivi; zabeleženi so se ohranili le v shematičnih podobah ali nekaterih

³ Nekaj monografskih obdelav pa je le bilo, npr. Južnič 1998, Starc 2003, Kuhar 2004. Na tem mestu naj omenimo tudi tematsko številko Etnologa 15/2005, ki je prinesel vrsto prispevkov na temo človeškega telesa.

besednih opisih, ki so jih "predelali" zapisovalci in umetniki. Tudi dokumentarnost novih medijev (fotografij, filmov) v tem smislu ni brezpogojna (Žagar 2004: 171–178). A tudi tako interpretiran vir je za raziskovalce lahko zanimiv in poveden. Ne toliko v smislu evidentiranja oblik, ampak v smislu kulturne predelave: upodobitev, pa tudi besedni zapis sta podvržena ciljem, naročnikovim željam in ustaljenim načinom upodabljanja/zapisovanja, a tudi umetnikovi/zapisovalčevi sposobnosti opazovanja. Tako nastali vir sicer ni dokument resničnih drž, gibov in gest, ampak utrjuje oblike, ki so za neko dobo primerne oziroma neprimerne, hkrati pa le povzema prakso svoje dobe. Iz tega pa lahko povzemamo konotativni pomen (družbeno veljavo in "idealno mero"), ki ga je doba dajala dokumentirani gesti (Schmitt 2000: 22–28).

56

Z vidika teh ugotovitev je zanimiva tudi skupina virov, ki je nastala s ciljem olikati sodobnike v vedenju in zunanjem izgledu. Gre za t. i. bonton ali etiketo (obrazec, navodilo, predpis lepega oziroma primerne vedenja in ustreznega videza), ki se je v tiskani besedi pri nas pojavila po sredini 19. stoletja. Pred tem so bila na naših tleh dostopna vsaj nekatera dela tujih avtorjev, saj se nanje kasnejši bontoni sklicujejo in iz njih povzemajo vsebino. Ena takšnih knjig je delo Adolpha von Kniggeja, ki je že konec 18. stoletja doživelo vsaj štiri ponatise.⁴

Razvojno je bonton vezan na srednjeveške dvorske ceremonialne prakse, dvorljivo vedenje in renesančno plemiško etiketo. Vzorce dvorskega življenja iz 17. stoletja, zlasti dvora Sončnega kralja, so zaradi ugleda in imenitnosti skušali posnemati tudi po drugih dvorih in dvorcih Evrope. Namen tega je bil ločiti vladarja od podrejenih in seveda dvorjane, plemiče in cerkveno aristokracijo od ostalega prebivalstva. Tak vzorec vedenja ni vključeval le natančno izvajanih gibov in vedenja o ustreznih okoliščinah ter poznavanja "prave mere", (kar že samo na sebi pomeni kulturno regulacijo telesa), pač pa je vedno predvideval tudi primerne oblačilne oblike (Neubauer 1997; Schmitt 2000: 400, 401).

Simbolni pomen nekaterih gibov (gest) lahko deloma pripišemo tudi dejanjem ob pozdravljanju, čeravno so lahko ravno tako le konvencionalna oblika giba brez dodatne simbolne vsebine. A natančno reguliranje gibov, drže, hoje in na sploh gibanja je mogoče v pretežni meri pripisati vsakokratni družbeni eliti; je gojen in zato tudi učinkovit način družbenega (samo)izločanja. Normirano je bilo gibanje v povezavi s cerkveno in posvetno gospodo (npr. priklon, pozdrav, odkrivanje glave), prav tako pri cerkvenih ritualih (molitev, vstajanje, sedenje, klečanje).

Na tem mestu se zdi nadvse zanimiva ugotovitev, da je nepremičnost znamenje oblasti in je zato izraz papeža, vladarja in nato (pojemajoče v smislu počasnih odmerjenih gibov) izrazna oblika ostalih družbenih odličnikov; odražala je podrejenost božjemu in kraljevemu, na drugi strani pa je načrtno izražala dostojanstvo, ponos, resnoba, pomembnost, vzvišenost.⁵ Drugačno ravnanje je za družbene odličnike veljalo za nedopustno in položaju v družbi neprimerno; bilo naj bi odraz pomanjkljive vzgoje.

⁴ Knigge, Adolph von: Über den Umgang mit Menschen. Leta 1789 je izšla 2. izdaja v Frankfurtu in Leipzigu; leta 1793 pa že 4. v Hannoveru.

⁵ W. Wundt je ugotavljal, da so geste živahnejše na jugu kot na severu Evrope in pogostejše pri nizkih kot pri višjih slojih (Schmitt 2000: 425, 426).

Povsem nasprotno je bilo "vrvenje" ljudi, ki so pripadali neelitnim družbenim slojem. V splošnem je bilo vsakdanje gibanje, vezano na delo in vsakdanje medsebojne odnose, manj omejevano in normirano, zato lahko predvidevamo, da je bilo mnogo bolj živahno in bolj polno mimike in gestikuliranja, ki ima predvsem komunikacijsko nalogo – nadomestilo ali dopolnilo govorjenju. (Schmitt 2000: 27 ss, 400; prim. Neubauer 1997: 35).

Tiskani bontoni izpred 2. svetovne vojne imajo precej skupnih potez, ki jih v veliki meri povzemajo tudi kasnejši splošni, poslovni ali protokolarni bontoni. Za potrebe članka sem pregledala večino dostopnih bontonov, ki so bili natisnjeni pri nas pred 2. svetovno vojno. Podoba sem skušala primerjati z nekaj izbranimi sodobnimi priročniki lepega vedenja, ki so splošno dostopni v slovenskem prostoru.

Namen tega prispevka seveda ni primerjati opise in zahteve, vezane na vsak posamični gib ali vrsto obleke, primerne za to ali ono priliko. Lahko pa iščemo odgovore na nekatera vprašanja: komu so bontoni namenjeni, katera področja človekovega življenja uravnavajo, katera področja osebnega videza urejajo, katere lastnosti izpostavljajo kot družbeno zelene oziroma neželene, kako se v bontonih izražajo družbene spremembe itd.?

57

Komu so bontoni namenjeni?

Tiskani bontoni načeloma nagovarjajo najširši krog bralcev, dejansko pa nimajo tako "egalitarnega" značaja: če se ob začetnem branju še zdi, da so namenjeni "vsem", se nadaljnji premik zgodi v nagovarjanju ljudi, ki naj bi sodili v družbeno elito. A tudi to je le videz: v resnici nagovarjajo tiskani priročniki omike in olike tiste, ki želijo postati del družbene elite ali vsaj njen zunanji rob, pri čemer sta osebni videz in obnašanje (skozi držo, gibe, geste, mimiko) najbolj izpostavljeni vidni sestavini pričakovane odličnosti. Dajala naj bi garancijo notranjih, nevidnih vsebin "prave" družbene elite. V okolici, ki površno pozna ali niti ne pozna konkretnega posameznika (mestne razmere po sredini 19. stoletja in seveda razmere 20. in začetka 21. stoletja), ampak ga presoja skozi stereotipne vidne znake, je lahko izrabljanje le-teh v smislu pretvarjanja precej uspešno.

Priročniki za lepo vedenje ponujajo pomoč ravno pri tem. Ponujajo nadomestila za tiste primarne in sekundarne socializacijske dejavnike, ki skozi družinsko vzgojo, ustrezne učne oziroma izobraževalne procese in skozi številne preverjene zglede posamezniku "vgradijo" ustrezne oblike ravnanja do take mere, da se zdijo "naravni" (Valencič 1899: 232). Takšno socializacijo doživijo le tisti posamezniki, ki izvirajo iz družbenih elit. Vsi ostali se lahko vedenjskim vzorcem te vrste zgolj priučijo, tudi s pomočjo obravnavanih priročnikov (govorimo o naknadno pridobljeni omiki, o naknadno naučeni odličnosti), a nikoli ne v taki meri, da bi imela "idealna mera" giba pravi, tj. naravni videz. Tako pridobljeno odličnost oblačil in telesnih izraznosti, preverjenih v nešteti družbenih situacijah, je sposobna razkrinkati le "prava" družbena elita – in prav ta ima največji motiv za ohranjanje elitizma v danih okvirih.

Bontoni so seveda vedno znova odsev obstoječih družbenih razmerij, kar je najbolj vidno skozi primerjavo bontonov izpred konca 1. svetovne vojne z bontoni med svetovnim vojnama in nekaterimi sodobnimi bontoni. Najzgodnejši med njimi imenujejo pripadnika družbene elite kot plemenitaša, imenitneža, velikaša, odličnika.

Med svetovnjima vojnama govorijo bontoni o gospodu, gentlemanu, tudi izobražencu, civilizirancu, omikancu; sodobni bontoni pa o uspešnežu, tudi poslovnežu. Govorimo torej o generalnem premiku od plemenitaša oziroma velikaša do uspešnega poslovneža.

Bontoni iz 19. in iz začetka 20. stoletja neposredno nagovarjajo moške; ti veljajo za prave nosilce družbene moči; ženske njihovo družbeno vlogo le ustrezno dopolnjujejo, kajti njihova poklicanost je v tem, da odigrajo ustrezno vlogo žene, matere, hčere, sestre. Z neprimernim obnašanjem pač ne smejo škodovati družbenemu ugledu svojih soprogov, sinov, očetov ali bratov; moralna škoda njim samim je namreč "podeseterjena" škoda njihovim moškim. Nič čudnega torej, če je oko družbenega nadzora tako neusmiljeno uprto vanje. Še strožje kot ženske nasploh so nadzirane mlade ženske in dekleta. A pri tem avtorji bontonov vsebine sploh ne naslavljajo neposredno na ženske, razen kadar gre za naslavljanje v negativnem (svarilnem ali zgražajočem) smislu.

58

Tem bolj groteskno se zdi deklarativno izkazovanje vljudnosti, obzirnosti, pomoči, zaščite ipd., ki naj bi zavezovale vljudne in olikane moške v odnosu do žensk v javnosti. V domačem okolju si more tovrstno olikanost domačih moških zagotoviti ženska le s ponižnostjo, pridnostjo, ustrezljivostjo, razumevanjem in neskončno potrežljivostjo. Na svojevrstno nedoslednost med javnim in privatnim, ki jo je v tem mogoče razpoznati, je opozorila v navezavi na bontone 19. stoletja celjska zgodovinarica Rolanda Fugger Germadnik (Fugger Germadnik 1995: 40, 41). Bontoni iz obdobja med 1. in 2. svetovno vojno so družbene premike v odnosu do žensk "zaznali" in jih do neke mere odsevajo tudi skozi neposredno naslavljanje (npr. v poglavjih o vzgoji otrok, nadziranju poslov, o vitkosti ipd.) (Bon ton 1926: 68–70; 89–96). Drugačen odnos je mogoče zaznati v "dovoljenem" samostojnem sprehajanju, obiskovanju gledališč, koncertov, celo kavarn, a le, če gre za samostojne ženske (Bon ton 1926: 152).

Sodobni priročniki o lepem vedenju nagovarjajo načelno vsakogar, ne glede na starost, spol ali družbeni izvor. Vsakogar, ki bo lepo vedenje (in predvsem bistveni del tega – osebni videz in pretehtan nastop v družbi) izbral kot sredstvo za osebni uspeh.

Katera področja človekovega življenja uravnavajo bontoni?

Izhodišče olike 19. stoletja je krščanska morala. Še več: olike je domala eno in isto kot krščanska etika in kdor ne izraža krščanskih vrednot navzven, ta pač ne more biti olikan (Vesel 1868: 15; Urbanus 1910: 1–5; Urbanus 1932: Uvod). Pravzaprav se besedilo Veselovega dela *Olikani Slovenec* v mnogo večji meri kot z obrazci olike ukvarja s tem, kakšen naj bo pravi odnos človeka do Boga, do samega sebe in do drugih, vse v imenu t. i. notranje omike. Tisti del besedila, ki govori o odnosu do drugih ljudi, pa vsebuje tudi "zunanjo obliko" olike v pomenu, kako se vesti ob različnih prilikah.⁶

Bonton J. Valenčiča, ki je izšel tik pred iztekom 19. stoletja (Valenčič 1899), je po notranji zgradbi zelo podoben Veselovemu, čeprav ga med viri oziroma zgledi niti ne

⁶ V letošnjem letu je izšel *Olikani Slovenec*, ponatisnjen kot faksimile, z uvodno študijo Marije Cvetek.

omenja. Moralno-duševni, npravstveno-osebni in npravstveno-družabni del Valenčičeve knjige *Vzgoja in omika ali izvir sreče* so z manjšimi odstopanji primerljivi z Veselovimi razdelki in poudarki. Vendar je pri “zunanjih oblikah” olike bolj gostobeseden in natančen. Matematično natančen, pravi Rolanda Fugger Germadnik, ko govori npr. o Veselovih opisih pravičnega “naravnega in neprisiljenega” kretanja (Fugger Germadnik 1995: 39); in ima prav, kajti tolikšnega predpisovanja olikanosti, izraženega v centimetrih, štetju od ena do tri ipd., ni presegel nobeden od kasnejših avtorjev.

F. Terseglav (pod psevdonimom Urbanus) se v *Knjigi o lepem vedenju* zadeve loti že na bolj “pozunanjen” način, čeprav v uvodu še vedno zelo jasno poudarja odvisnost vljudnosti in olikanosti od kreposti, npravnosti, čednosti in krščanske morale (Urbanus 1910: 1–5). A olikanost duha in oplemenitenje srca zahteva tudi primerne zunanje izpopolnitve (Urbanus 1910: 6). Kar v nadaljnjem organiziranju besedila pomeni razpravljanje o najnujnejših zahtevah olike (kamor šteje snago, zunanje vedenje in gibanje ter obleko), o temeljnih pravilih (kamor prišteva pozdrav, priklon in podajanje roke, predstavljjanje, nagovarjanje in naslavljanje, vedenje pri mizi ter pogovarjanje v družbi) in o vedenju v javnosti (na cesti, v cerkvi, v gostilni, na potovanju, na vozu). Precej načelnim pravilom, ki naj bi bila namenjena “vsem”, dodaja podrobnejša pravila, ki jih namenja posameznim stanovom, za posebne prilike in za najodličnejše osebe: obravnava torej natančnejša pravila v okoliščinah, ki se “zgodijo” bolj ali manj le odličnejšim stanovom (obiski, pojedine, manjše ali večje družabne prireditve, ples, posebne družabne prilike (avdicence pri vladajočih osebah, pri papežu, kardinalu ali škofu), v gledališču ali na razstavi).

To je okvir osebnega, družinskega in družabnega, zasebnega in javnega življenja, ki ga normirajo v smislu primerne vedenja domala vsi pregledani bontonci, le da jih notranje organizirajo vsak nekoliko po svoje.

Pravila za oliko (Dostojen 1918) je okrajšana izdaja Urbanusove *Knjige o lepem vedenju*, ki je v bila v izpopolnjeni drugi izdaji natisnjena istega leta in pri isti založbi. Kljub drugačnemu psevdonimu (dr. J. Dostojen) primerjava pokaže, da gre bolj ali manj za isto besedilo in skoraj gotovo za istega avtorja (F. Terseglava - Urbanusa); saj gre za enako notranjo organizacijo poglavij kot v Urbanusovi izdaji iz leta 1910, le poglavje o podrobnih pravilih je zreducirano na kratke napotke o obiskih. Ciljna publika okrajšane in cenene izdaje z mehкими platnicami po vsej verjetnosti niso bili odličnejši stanovi; temu se je očitno prilagodil tudi obseg vsebine. Tretja izdaja Urbanusove *Knjige o lepem vedenju* iz leta 1932 (Urbanus 1932) vsebuje drugačno, bolj linearno členjeno strukturo, ki staremu besedilu dodaja nekatera nova ali razširjena poglavja – ta se navezujejo na nekatere tehnične izboljšave (npr. avto, radio), na pogostejše oblike izrabe prostega časa (kolesarjenje, kopaljšča, počitniški kraji, kino), nekatere drugačne oblike družabnih prireditev (t. i. garden party) in načinov komuniciranja (veliko večji poudarek nameni pisnemu komuniciranju). Odraža tudi družbene premike (govori o emancipaciji žensk, obrača se na “preproste” ljudi, čeprav še vedno izpostavlja okoliščine družbenih elit) in izpostavlja nove državne okvire, Beograd kot novo prestolnico in usmeritev k novi kraljevi družini. Gre torej za spremembe, ki so na eni strani temeljne, na drugi pa so

očitno postale tako običajni del vsakdanjega sveta, da jih celo pravila lepega vedenja niso mogla spregledati.

60

Linearno členjeno strukturo poglavij, od katerih vsako zajema eno zaokroženo področje osebnega, privatnega, javnega, družabnega ali protokolarnega življenja, ima tudi knjiga neimenovanega avtorja iz leta 1926 *Bon ton, Knjiga o lepem vedenju, govorjenju in oblačenju v zasebnem in javnem življenju* (Bon ton 1926). Je prvi bonton (glede na leto izida), ki odseva spremenjene razmere po 1. svetovni vojni, o katerih smo govorili že zgoraj (Urbanus 1932). Čeprav so osnovne oblike in napotki lepega obnašanja v bistvu nespremenjeni, jih deklarativno ne utemljuje na temeljih krščanskega reda, ki na svoj specifični način zagovarja nespremenljivost nekdanje stanovsko členjene družbe, prirejene za družbeno prvenstvo meščanske elite. Moderno in demokratično družbo, kateri sicer še vedno priznava hierarhično strukturo, naj bi uravnavala pravila vljudnosti, spodobnosti, ljubeznivosti, obzirnosti in nrvnosti vsakogar proti vsem. Govori o “sodobnem gentlemanu” in “sodobni lady”; resničnost njune drže naj ne bi bila odlika njunega izvora, ampak “kulture srca in duha”, ki jo dajo dobra vzgoja, šola, branje ter stiki s plemenitimi in duhovitimi ljudmi (Bon ton 1926: 6–14).

Enak okvir priložnosti, v katerih naj bi pravi “gospodje” in “dame”, “kavalirji”, “izobraženci” (vsi v pomenu pravilno olikanih ljudi) upoštevali pravila bontona, je v delu *Knjiga o vedenju v odličnih krogih* (Bodanius 1935) avtor organiziral v nekaj zaokroženih poglavij. Od dotedanjih bontonov se kljub temu opazno odmika: natančnejši je predvsem v obravnavi primernosti osebnega videza, ki ga dopolnjuje z nasveti/napotki za nego in zdravje telesa in za primerno vzdrževanje oblačil. Podaja torej mnogo bolj celostni odnos do fizisa in vtisa osebnosti. Sodbo o ljudeh veže na sodbo o lastnostih značaja, razuma in čustva, a te spoznamo šele čez čas. Vtis osebnosti dobimo preko prvega vtisa o zunanosti, kateri zato posveča mnogo pozornosti (Bodanius 1935: 5–8). Izčrpen je v poglavju o športu, ki ga v splošnem ocenjuje zelo pozitivno zaradi ugodnih vplivov na zdravje in izgled telesa, po drugi strani pa ga obravnava kot niz specifičnih (modernih) družabnosti, ki jih je – ker so pač novi izrazi modernega sveta – potrebno opremiti s pravili o primernosti obnašanja in ustrezne zunanje podobe. Bodanius se na mnogih segmentih dotika moderne, demokratične države in moderne družbe; pri tem nikakor ni zazrt v veličine preteklih dni, sprememb ne obsoja z vidika krščanskega moralizma, ampak je stvaren in praktičen. Ne obupuje nad kriznimi razmerami povojnega časa in nad učinki gospodarske krize, ampak svetuje, kako se izogniti okoliščinam, ki jim tudi ljudje iz boljših krogov ekonomsko niso več kos, oziroma, kako okoliščine prilagoditi novim razmeram.

V tridesetih, štiridesetih in petdesetih letih 20. stoletja je izšlo pri nas še nekaj bontonov, ki pa doslej obravnavanih vsebinsko ne dosegajo in še manj presegajo (Bevk 1938; Vidmar 1944 a; Theuerschuh 1958). Ugotovimo lahko le njihovo težnjo po bližanju širšim krogom bralstva, pri čemer gre za to, da naj bi zunanje obrazce lepega vedenja spoznaval (morda tudi izvajal) širši krog ljudi – s čimer ne bi zgolj obnavljali nekdanjih družbenih elit, ampak si bi tvorno večali možnosti za družbeno uspešnost ali vsaj družbeni ugled. Širjenje je mogoče razpoznati iz načina naslavljanja (vsi moški, vse ženske, naslavljanje v 2. osebi ednine; Bevk 1938), iz opisa še dovolj primernih

oblačilnih oblik, ki naj bi povsem ustrezale različnim priložnostim, katerim je človek izpostavljen (bolj poudarjena čistost, splošna urejenost kot pa predpisane oblačilne oblike, “navadna črna obleka”, ki uspešno nadomešča frak in smoking; ta dva sta tako ali tako “*le neumna in potratna dediščina preteklosti*” (Bevk 1938: 55, 56)), v izjemno razrahljanem (“domačem”) jeziku ter v nekoliko ciničnem odnosu do nekdanje družbene elite. Všečnost in poučnost skušajo nekateri med njimi povečati z bolj ali manj smešnimi zgodbicami, v katerih so nosilni liki največkrat groteskno poosebljenje neprimerne (Theuerschuh 1958). Redukcijo bontona na osnovna pravila zunanjega vedenja, ki naj bi jih poznal “vsak”, je mogoče opaziti tudi v drobni in majhni žepni izdaji iz leta 1944 *Lepo vedenje* (Vidmar 1944 a), kjer imajo doslej obravnavane vsebine obliko prav kratkih pravil oziroma napotkov, vrednostno označenih z nedvoumnimi uvodnimi besednimi zvezami: *Neolikano je ...*, *Nespodobno je ...*, *Ni lepo ...*, *Grdo je ...*, *Nehigienično je ...*, *Zanikrno je ...*, *Smešno je ...*, *Ne spodobi se ...*, *Neopravičljivo je ...*, *Ni umestno ...*, *Nevljudno je ...*, *Obsojanja vredno je ...* itd.

Posebno razvojno obliko tiskanih bontonov je mogoče v istem času opaziti v specializiranih bontonih, ki splošna pravila lepega vedenja usmerjajo na omejeno skupino ljudi, pri tem pa jim dodajajo tudi druge vsebine. Takšna je npr. *Zlata knjiga za dekleta in žene* (Vidmar 1944 b), kjer je med družinskimi nasveti, nasveti glede opremljanja stanovanja, organiziranja gospodinjstva, nege dojenčka, zdravstvenimi nasveti in nasveti za ravnanje z živili umeščeno tudi poglavje o lepem vedenju (v smislu dostojnosti) samostojnih deklet in žena na eni in gospodinj na drugi strani (Vidmar 1944b: 62–81).

Bontoni, ki so v desetletjih po 2. svetovni vojni skušali dopolnjevati domačo vzgojo lepega vedenja, so bili usmerjeni na otroke različnih starosti (Bevk 1957; Bevk 1967; Ružić 1971 idr.) ali pa so vzgajali “vsakogar” večidel s pomočjo vizualnih učinkov (ilustracij; Kos 1958 idr.). Od konca šestdesetih let prejšnjega stoletja so na našem trgu vedno pogosteje prisotni tuji avtorji pravil lepega obnašanja – kot prevodi ali originali, slednji v veliki meri iz jugoslovanskega prostora. Splošnim bantom (Ogrizek - Daninos 1966; Ružić 1975; Mahnič 1976 idr.) se pridružujejo t. i. poslovni bontoni (Trifunović 1969; Soldatić - Džuvarević, 1971, 1977; Osredečki 1989, 1994; Zelmanović 1990 idr.) in podobni priročniki (Spillane 1997 idr.), ki usmerjajo vedenje in osebni izgled ljudi, ki bi v poslovnem svetu radi veljali za uspešne. Gre torej za drugačno pojmovanje (in tvorbo) družbenega elitizma, povezanega s poslovno uspešnostjo, ki nekako samo po sebi umevno predvideva nadgradnjo v ustreznem ekonomskem in družbeno-vplivnem uspehu. A vsi ti bontoni in priročniki še čakajo natančnejše analize, zato jih podrobneje na tem mestu ne gre obravnavati.

Z vidika zanimanja za kontinuiteto družbenega konstrukta primerne videza in vedenja pa sem vendarle posegla še po treh splošnih sodobnih bantonih (Zelmanović 1990; Wolff 1995; Knežević 2005), od katerih je vsak pritegnil mojo pozornost na drugačen način.

Zelmanovičev *Ilustrirani bonton & protokol*, ki je leta 1990 prvič izšel v slovenskem prevodu, je bil napisan že leta 1962 in je pred slovenskim doživel deset ponatisov v srbskem in hrvaškem jeziku. V tem času je doživel “*številne spremembe in dopolnitve*,

ki sta jih narekovala duh časa in razvoj” (Zelmanović 1990: 5). Kot absolutnega svetovnega rekorderja v tem žanru navaja ameriški bontonski priročnik Emily Post z naslovom *Etiquette. Modra knjiga družbenih navad*; od leta 1922, ko je izšla prvič, naj bi do začetka devetdesetih let doživela kar devetdeset izdaj (prav tam).

62

Zelmanović je zanimiv zaradi zavestnega upoštevanja družbenih in tehnoloških sprememb, pa tudi sprememb v oblačilni modi in v pojmovanju telesne spodobnosti. Ne le, da jih upošteva v samem besedilu, kjer se večkrat hudomušno “nasmehne” takšni spremembi, ampak jih v predgovoru tudi izpostavi in razloži. Še več: pravila bontona, ki so zanj časovno spremenljiva in družbeno pogojena kategorija, razloži kot pravila, ki pač urejajo stike med ljudmi: odnose med posamezniki, odnos posameznika do skupnosti, odnos skupnosti do posameznika in medsebojne odnose v skupnosti (Zelmanović 1990: 6). Pravila bontona razloži v odnosu do družbenega razvoja, povsem jase je v razlagi začetnega upora proti starim in zato “grotesknim” pravilom bontona, neprilagojenim novim družbenim razmeram, ki se sčasoma le spet obnovijo, le da v času in duhu primernejši obliki in predvsem prilagojeni “interpretaciji”. To se po Zelmanovićevem izvajanju dogaja tako ob prehodu fevdalne v meščansko družbo, kot tudi ob prehajanju meščanske v socialistično družbo (Zelmanović 1990: 7). Zelmanovićevo besedilo je nadvse poučno tudi v poglavju o diplomatskem protokolu. Upošteva namreč aktualne mednarodne pogodbe (konvencije), predpisane kodekse zunanjih oblik uradnih stikov, pa naj gre za državne obiske ali za nekoliko manj formalne stike gospodarske, politične, kulturne ali kake druge narave; obravnava sestavo diplomatskih predstavništev, konzulatov itd. Razlaga pravila razvrščanja ljudi (predstavnikov različnih suverenih držav ali ljudi različnih funkcij) in dežel ob mednarodnih stikih in stroge predpise poteka različnih oblik protokolarnih stikov (Zelmanović 1990: 243 ss).

Sodobni evropski bonton nemške avtorice Inge Wolff je slovensko izdajo doživel v devetdesetih letih prejšnjega stoletja (Wolff 1995). Knjiga s podnaslovom *Pravila lepega vedenja in primerne videza v sodobni meščanski civilizaciji* je nastala v sodelovanju z delovno skupino Mednarodna pravila lepega vedenja; zdi se, da jo/jih je vodilo prizadevanje najti najmanjši skupni imenovalac različic lepega vedenja različnih dežel.

“... iz mešanice različnih življenjskih navad, različnih vzgojnih pristopov, morda drugačnih religij ali političnih nazorov, (je) težko razviti novo obliko medsebojnega občevanja, ki je sprejemljivo za vse. Pomaga zgolj eno: zavarovati naše osebne meje ...” (Wolff 1995: 12)

Predvsem v smislu označevanja zunanjih zmožnosti, obsega dovoljenega, pa tudi obseg svobodnega prostora, ki ga potrebujemo okoli sebe. Vljudnost oziroma lepo vedenje razume Wolffova kot izraz vsakokratnega duha časa, razmerij moči, socialne strukture, oziroma kot nekaj, kar naj bi olajšalo naše zapleteno skupno življenje (Wolff 1995: 6, 7). Priročnik vseeno tvorijo relativno standardne vsebine, čeprav v razkošni poljudni obliki, ki besedilo opremlja z razgibanimi naslovi ter risbami in fotografijami, na katerih manekeni ponazarjajo (ne)pravilno vodene situacije. Dodatek za potovanja v tujino navrže nekaj kratkih stereotipnih karakterizacij prebivalcev drugih evropskih dežel in drugih delov sveta in nekaj opozoril na nevarnosti, ki tičijo v tem, da lahko

ista kretnja v različnih delih sveta vsebuje povsem nasprotujoča sporočila (Wolff 1985: 246 ss).

Se znamo obnašati? slovenske avtorice Ane Nuše Kneževič je najnovejši splošni bonton, ki je izšel pri nas (Kneževič 2005). Osnovna vsebina ne odstopa bistveno od drugih priročnikov te vrste. Dopolnjena pa je z vrsto okoliščin, ki oblikujejo sodobni vsakdan, bodisi v smislu higiene in nege telesa (t. i. preparativne in dekorativne kozmetike, telesnega vonja in poraščenosti), kulture oblačenja (zaščita, udobje, razkazovanje, dostojnost oziroma spodobnost), obnašanja v javnosti (različne javne površine in objekti ter prevozna sredstva, celo sodobna plesišča vseh vrst, rokovski koncert, savna, smučišče itd.), poslovnega bontona (o pravilih, ki naj bi delovno organizacijo napravila uspešno, o tiskovnih konferencah), komuniciranja (npr. elektronska pošta, internet, klepetalnice, mobilni telefon, videokonference). Posebno poglavje nameni kulturi obdarovanja ob različnih priložnostih zasebnega in poslovnega življenja. Mnogo pozornosti nameni kulturi pitja in prehranjevanja, kjer globalno ponudbo "tradicionalnih" in "nacionalnih" značilnosti in sestavin obravnava kot samo po sebi razumljivo danost, enakovredno vključeno v celoto (npr. uporabo jedilnih paličic, raznolikih vrst sadja); enako tudi ponudbo prehrane na ulici.

Razvidna težnja sodobnih priročnikov o lepem vedenju je v obravnavi razvitega sodobnega sveta, ki vključuje kulturne različnosti, podobnosti in enakosti kot temelj in cilj oblikovanja "družbeno spremenjene sodobne" (Zelmanović 1990), "evropske" (Wolff 1985), celo "globalne kulture" (Kneževič 2005: 13). Nič več in nič manj. Nagovarjanje vsakega med vsemi, vse odprte možnosti in osebna pravica vsakega posameznika do izbire, varovanje zasebnega življenja in odpiranje poslovnega življenja v svet, (gojeni) optimizem ... Poudarjene kot vrednote sodobne, tehnološko razvite in demokratične stvarnosti (ki, mimogrede, niti približno ni vsa takšna), a vse v igri bolj ali manj uspešnega obvladovanja sveta. Lepo vedenje (neizključljiv del tega je osebni videz in osebna promocija) ne izvira toliko iz pogleda na svet, ampak izpade kot eden od pripomočkov na poti k "osebnemu uspehu".

Katera področja osebnega videza urejajo bontoni?

Bontoni v izhodišču poudarjajo notranjo oliko – olikanost duha in oplemenitenja srca (Urbanus 1910: 6, Bon ton 1926: 7, 10). Ker pa notranje olikanosti pravzaprav ni mogoče videti brez zunanjih izrazov, nas svet presoja tako, kakor se mu pokažemo od zunaj (Vesel 1868: 4). Pri tem je osebni videz, vključujoč vse telesne izraze, najbolj izpostavljena sestavina pričakovane odličnosti. Dajala naj bi neke vrste garancijo za notranje, nevidne vsebine prave družbene odličnosti (elite).

Pravila lepega vedenja, ki uravnavajo posameznikovo podobo v različnih javnih in družabnih okoliščinah, zato namenjajo precejšnjo pozornost higieni in negi telesa, ustrezni izbiri in videzu obleke in zunanjemu vedenju (v smislu telesne drže, funkcionalnih gibov in drugih kretenj, obrazne mimike). Vsako od omenjenih področij obravnavajo tako na načelni (priporočljivi ali odklonilni) ravni kot tudi v smislu povsem natančnih navodil. Tematska poglavja dopolnjujejo navodila v razdelkih, namenjenih posameznim ceremonijam (pozdrav, priklon, rokovanje, poljubljanje roke, predstavljanje)

ali sklopom okoliščin, ki združujejo več elementov (npr. na cesti, na obisku, za mizo, pri plesu, v gledališču ipd.).

Sodobni bontoni so priročniki v smislu priporočil ali nasvetov, kako naj posameznik, skladno s svojim naravnim telesnim ustrojem, barvno lestvico oči, las, polti, pa seveda skladno s funkcijo, ki jo ima ali opravlja v družbi, izbira in ravna, da bo "primeren". Pravzaprav ne le primeren, ampak kar se da dober, če že ne najboljši. Pri tem so mnogo bolj usmerjeni v kreiranje lepega videza kot v normiranje telesne drže, kretenj, mimike. Vendar pa obstajajo za to v sodobnih razmerah tudi specializirani priročniki in drugi načini učenja izboljševanja govornih veščin in obvladovanja telesa (npr. šole retorike in tečaji nastopanja v javnosti, strokovnjaki za odpravljanje treme, osebni stilisti itd.). Površinsko obdelujejo le kompleksne situacije, sestavljene iz temeljnih pravil komuniciranja, prednosti, vrstnega reda ipd.

Telo: higiena in nega

Med najnujnejše zahteve olike sodi po mnenju večine avtorjev snažnost telesa, ki je "znamenje notranje čistobe", je pa tudi izvir zdravja in posledično tudi lepote. V imenu olike je treba pozornost nameniti umivanju, čiščenju nohtov, zob, las, nog; deloma se navezuje pojmovanje telesne higiene tudi na nekatere slabe navade, ki jih je potrebno odpraviti (o plivanju in usekovanju, o praskanju in vrtanju po nosu in ušesih, o grizenju nohtov ipd.) (Urbanus 1910: 41ss; prim. Bon ton 1926: 58–62). Negi telesa se bontoni posvečajo v smislu načelno odklonilnega stališča do pretiranega lepoticenja, ki naj bi bilo prej kot ne škodljivo; prisegajo torej na zmernost, opevajo naravnost in zdravje (Valencič 1899: 46; Bon ton 1926: 63–65). Zdravje in prikupno zunanost dajo človeku ustrežna higiena telesa in stanovanja, raba vode, bivanje na prostem in predvsem šport, poudarja Bodanius, ki izpostavlja lepoto ogorelega moškega in ženskega obraza. Izpostavlja tudi nujnost skrbno negovanih rok, ki krasijo pravilno in lepo negovano telo (Bodanius 1935: 13).

Vsekakor je telesna lepota tako rekoč zapovedana ženskemu svetu (Bon ton 1926: 64). Žensko lepota – v kombinaciji z močno kontrolirano moralno spodobnostjo – v dobršni meri družbeno definira. A to ni tako pomembno za njo samo; enako ali še bolj je pomembna za družbeni ugled njihovih moških. Bontoni vsakokratnih telesnih lepotnih idealov večinoma ne izpostavljajo neposredno, izražajo in merijo se v kategorijah čistosti, negovanosti, zdravja; tu in tam se pojavi zveza lepega s skladnostjo, tudi vitkostjo (navodila za nego in telovadbo pri tem nagovarjajo predvsem ženske).

"Debelušnost ni nedostojna, toda prijetna ni in ni lepa. Ker pa govorimo o lepoti, graciji in eleganci, ki spada v knjigo o dobrem tonu, moramo kaj povedati o vitkosti, ki jo kulturni ljudje smatrajo za lepo." (Bon ton 1926: 68)

Mnogo pogosteje pa je v bontonih izraz lepote podan v vrednosti zelenih, dobrih lastnosti (mladost, nedolžnost, nepokvarjenost, blagost, sramežljivost, čistost, gladkost itd.). Tako tesno, da je med pojmi slutiti domala enačenje (prim. Južnič 1998: 52).

Pregledani sodobni bontoni namenjajo pozornosti telesne nege relativno veliko prostora, za osnove higiene namreč predvidevajo, da jih bralci že poznajo (Zelmanović 1990: 18 ss). Dopolnilna higiena in nega pa sta nemalokrat medsebojno

prekriti področji, ki ju niti ne povezujejo z zdravjem. Odpravljanje in preventivno preprečevanje motečega telesnega vonja je v tesni zvezi z dišavljenjem telesa; higiena telesa je prikazana v neposredni zvezi s samoumevnim britjem in celo depiliranjem; vsakodnevno čiščenje kože na obrazu je del negovanega, lepega videza itd. (Knežević 2005: 48–57). Dekorativna kozmetika je del vsakdana in jo bonton sprejemajo kot legitimni pripomoček za poudarjanje lepote in prikrivanje pomanjkljivosti; opozarjajo pa na zmernost in nevsiljivost (Zelmanović 1990: 21; Knežević 2005: 52). Zdi se, da je to svojevrstno nadaljevanje opevanja “naravnega” videza starejših bontonov. Lepota v smislu dovršenega videza (čeprav s pomočjo lepotil) je v službi ugodnega vtisa in s tem pogojno tudi uspeha. Vsaj deklarativno ni povezana z moralnimi čednostmi, z izjemo mladostne vitalnosti, točnosti, korektnosti, poštenosti, kar so vrednote poslovnega sveta in jih je mogoče uspešno pozunanjiti s celotnim osebnim videzom.

Oblačilni videz

Ker je oblačilni videz zavedni del človeške komunikacije z drugimi in z njim lahko posameznik tvorno vpliva na oceno in posledično odnos okolice do njega, se zdi pozornost bontonov, usmerjena na izbiro primernih oblačil, nekako logična. Noben izmed pregledanih bontonov se tej temi ni povsem izognil, razlike med njimi so v pozornosti in poudarjanju detajlov oziroma njihovi usklajenosti z okoliščinami. Tako najstarejši med bintoni namenja obleki le načelna navodila, iz katerih je moč povzeti avtorjev spravljen, predvsem pa neproblematičen pogled na obstoječo družbeno strukturo (Vesel 1868: 40, 41). V času izida knjige družbeno vplivno meščanstvo v svojem zunanem zgledovanju po aristokraciji pač še ni bilo bistveno ogroženo od drugih mestnih, kaj šele kmečkih prebivalcev. Ta proces je začel dobivati opaznejše dimenzije v zadnjih treh desetletjih 19. stoletja in mnogo širše dimenzije v 20. stoletju.

Tudi druga dva bintona izpred 1. svetovne vojne (Valenčič 1899; Urbanus 1910) dajeta slutiti enak generalni odnos do družbe. Tudi njun odnos do obleke je pravzaprav še vedno načelne narave, izražajoč primernost v neizogibni odvisnosti od stanu, premoženja in dohodkov, starosti in okoliščin. Za primerno velja predvsem snažnost, preprostost, okusnost, za neprimerno pa modna gizdavost in ošabno poviševanje nad stanovske razmere (Valenčič 1899: 149, 150; Urbanus 1910: 48, 49). Takšna načelna navodila, ki jih naslavljata na vsakega člana družbe, pa dopolnita z nekaterimi oblačilnimi oblikami, ki jih izven visokih krogov družbene elite ni mogoče predvidevati (npr. rokavice), po možnosti v povezavi z okoliščinami, ki se spet tičejo le elitnih osebkov (npr. boljše družabne prilike, sprejemi, večerje, ples, gledališče ipd.). Mnogo bolj kot obleki se posvečata primernim telesnim izrazom.

V principu gibljujejšo družbeno strukturo (ki je bila posledica rasti industrializacije in spremenjenih drugih gospodarskih panog, tehnoloških novosti, drugačnih državnih formacij in usmeritev tudi v druga (tuja) vplivna območja) odsevajo bintoni iz obdobja med 1. in 2. svetovno vojno. Večja demokratičnost družbe daje priložnosti hierarhičnega vzpona širšim družbenim skupinam. Prilagojen osebni videz kot zunanjo sestavino tovrstnih teženj je bilo relativno lahko doseči; v pomoč so priskočile hitreje spreminjajoče se modne smernice, industrijska produkcija blaga in celo konfekcija; to je zvišalo

količinsko, kakovostno in cenovno dostopnost. A kar je za številne pomenilo ugodnost, je za staro elito predstavljalo svojevrstno ogroženost pred “povzpelniki”.

Zanimivo je, da se bontoni iz tega časa (najtemeljitejši med njimi so: Bon ton 1926, Urbanus 1932, Bodanius 1935) razmeroma veliko posvečajo oblačilnemu izgledu, opisom pravih oblačilnih kombinacij in okoliščinam ustreznim izborom oblačil. Kot bi skušali notranje poznavanje olike, pridobljeno z ustrežno zgodnjo socializacijo, nadomestiti z zunanji obrazci. A temu se da priučiti le do neke meje – o tem smo že govorili – “idealne mere” pa ostajajo skrivni adut pravih družbenih elit in jim služijo kot “dekoder” povzpelniške, novodobne elite. Ti bontoni so torej dajali upanje in zunanje vedenje o oliki, olikanem videzu in vedenju, ki zbuja družbeni ugled, spoštovanje in vplivno moč. In hkrati s suhoparnostjo pisanih navodil varovali subtilno obliko “prave mere”, ki jo je nemogoče zapisati. Še bolj kot za oblačilni videz je to veljalo za telesne izraze, o tem bo tekla beseda posebej.

66

Najbolj temeljit glede oblačenja je bonton iz leta 1926. Gospodom (gentlemanom) se posveča sistematično in natančno: predstavljene so osnovne meščanske oblačilne oblike (frak, smoking, žaket, sako in redengot). Nekatere med njimi od 19. stoletja niso doživljale bistvenih sprememb (frak, žaket in redengot). Salonske suknje, ki je pred 1. svetovno vojno še običajno svečano meščansko oblačilo, *Bon ton* ne omenja več; krojno enakega redengota pa ne enači z njo. Kot že uveljavljeni novosti veljata smoking in sako⁷; prvi naj bi v dobršni meri izpodrival frak, drugi pa naj bi v prvi vrsti izpodrival dnevni polkrožno krojeni žaket (angl. cut, cutaway), sicer pa naj bi se povsem legitimno uveljavljal tudi ob drugih manj svečanih priložnostih. Izpostavlja tudi nekatere oblike, ki lahko spremljajo le izredne priložnosti in jih je sploh uporabljati v zelo omejeni meri (surka, čamara, društveni kroji, narodne noše) (Bon ton 1926: 198–205). Izraz največje sistematičnosti pa je razpredelnica na koncu knjige, kjer avtor razvršča posamezne moške oblačilne sestavine glede na priložnost (Bon ton 1926: 267–271).

Iste oblačilne oblike za olikano oblečene gospode so navedene tudi v drugih bontonih izpred 2. svetovne vojne (Urbanus 1932: 319 ss; Bodanius 1935 ss), pri čemer je časovni razvoj dal vedno večji pomen smokingu na račun fraka, sako oziroma praznja črna obleka pa naj bi zadoščala tako rekoč za vse dnevne in celo nekatere večerne svečanosti. Poleg “klasičnih” oblačilnih oblik se v smislu primernosti dovoljujejo še t. i. kombinirane obleke in “turistovske” (športne) obleke s pumparicami (Bodanius 1926: 23–30). Šport, ki mu daje obdobje med 1. in 2. svetovno vojno velik poudarek v smislu urjenja telesa, a tudi prestižnih oblik izrabljanja prostega časa, zahteva ustrezne oblačilne oblike: samo po sebi je razumljivo, da so bile dostopne le premožnim (Bodanius 1935: 188–208).

Bontoni se načelno niso posvečali krojem omenjenih moških oblek, saj naj bi bili ti stalni, neodvisni od modnih sprememb. Moda je dopustno spreminjala le ovratnice, bontoni svarijo pred nezmernimi barvami. Pretirano oblačenje po modi ni v skladu s pravo oliko, prav tako se zdijo povsem neprimerne nekatere novosti:

⁷ Sako je krojno pravzaprav enak kot običajna moška obleka v tridelni sestavi (hlače, telovnik, suknjič), ki se uveljavi med kmečkim in mestnim prebivalstvom po sredini 19. stoletja in doživlja le manjše modno pogojene spremembe.

“Konfekcijsko blago ne spada v dobro moško garderobo. /.../ Zelo važno je pravilno ravnanje z obleko v rabi pri shranjevanju. Kdor je nereden in zanikrn, na tistem je videti tudi najdražja obleka zanemarjena. /.../ Gospodje iz boljših krogov ne nosijo ohlapnih zapestnikov ali celo takih, ki se dajo snemati. Zapestniki, bodisi trdi ali mehki, morajo biti prišiti k srajci. Še bolj neokusni od ohlapnih zapestnikov so naprsniki, ki jih lahko menjamo. Prav tako je neprimerno papirnato, gumasto ali podobno trajno perilo. Če je na dobri srajci razen zapestnikov prišit tudi ovratnik, moramo srajco zaradi najmanjšega madeža na ovratniku izmenjati. Take srajce so zaradi tega za pametno gospodinjstvo neporabne in pomenijo pretiranost v eleganci, ki je ni moč zagovarjati ...” (Bodanius 1935: 19–21)

Zato pa nadvse priporočajo izbiro blaga čim boljše kakovosti, izdelave (izdelovalca) in vzdrževanja (Bonton 1926: 205; Bodanius 1935: 15–21).

67

Neprimerno bolj naj bi sprotna moda oblikovala ženska oblačila, zato se opisom teh bontonov že v osnovi raje odrekujejo. Kolikor se izgovorom na modo pridružijo tudi stereotipne oznake nečimrnosti, muhavosti, zapravljenosti, zabaveželjnosti, zvijačnosti in podobnih “ženskih” lastnosti, je to dodaten znak družbenega konstrukta spola. Tistih, ki jih z njimi označujejo, in tistih, ki so jih izrekli oziroma zapisovali – avtorji bontonov so pač v vsakem pogledu otroci svoje dobe (Vesel 1868: 65, 67; Valenčič 1899: 60, 61). Za žensko je veljalo, tudi če pravila olike tega ne obravnavajo posebej, da mora oblačilni videz prilagoditi svojemu moškemu (očetu, možu, spremljevalcu). To pač implicira vse kategorije, ki so določale moško izbiro oblačil (stan, premoženje, okoliščine oziroma priložnosti). Mnogo bolj pa je bila normirana primernost glede na leta, zakonski stan, postavo, barvo las, polt ipd. (Bon ton 1926: 210–212, Bodanius 1935: 15 ss.). S funkcionalnega vidika predvidevajo štiri glavne skupine oblačil (jutranje in večerne domače obleke; domače dnevne obleke; promenadne obleke; večerne toalete), a hkrati predvidevajo tudi veliko možnost različic zlasti glede promenadnih in večernih oblačil (Bon ton 1926: 212–214). Zahteve bontona za prave dame zahtevajo izbran okus, ki se kaže v preprostosti, skladnosti, čutu za barve in material, čutu za spodobnost (npr. pri globini dekoltejev) in čutu za pretiranost (v smislu razkošja, preobilja “lišpa” in nakita ter ekstremnih modnih oblik) (Bodanius 1935: 22).

Srž izbranega okusa v oblačilnem videzu naj bi torej bila v kvaliteti, popolni skladnosti ter preprosti in nevpadljivi eleganci.

“Za izbran okus more biti samo preprostost lepa in odlična. Izbran okus odklanja vsako pretiravanje. Pozornost vzbujajočih reči ne mara. Dame iz boljših krogov in izobraženi gospodje ne marajo vzbujati pozornosti. /.../ Vendar se tudi oni ne odtegujejo vplivu mode.” (Bodanius 1935: 16)

Zanimivo je, da tudi sodobni bontonovci povzemajo trditve, da prava eleganca ne sme zbuditi pozornosti (Zelmanović 1990: 45). Kljub upoštevanju modnih sprememb in razvejanosti oblačilnih stilov, večjemu naboru “dopuščenih” barv in kombinacij, označuje oblačilni okus v prvi vrsti izogibanje ekstravaganci. Ženskemu oblačenju se Zelmanović posveča na nivoju splošnih priporočil (dopoldne preprosto, pri delu praktično, za ulico malo domišljije, popoldne tudi svila, kostimi večno moderni, za večerne obleke najbolj izbrani materiali), ki izkazujejo enaka pravila kot starejši

priročniki. Jih pa tu in tam dopolni z novimi oblačilnimi sestavinami (npr. hlačami), navodili o umetnosti kombiniranja, najnovejših modnih tendencah in o vmesnih poteh med sodobnim in klasičnim (Zelmanović 1990: 50 ss). Glede moške mode je isti avtor precej bolj konvencionalen, saj se mu zdi, da je oblačenje moških še vedno v prvi vrsti podrejeno njihovem delu in funkcijam, pa tudi sicer naj bi bil moški kodeks oblačenja precej bolj preprost kot ženski. Take ali drugačne moške "klasične" obleke v sestavi suknjiča in hlač dopolnjuje le še s smokingom in frakom za posebno slovesne priložnosti. "Novotarije" v oblačenju prisoja le mlajšim (Zelmanović 1990: 60 ss). Večjo strogotost v rabi klasičnih meščanskih oblačilnih oblik navaja za diplomatski in zlasti mednarodni protokol (Zelmanović 1990: 243 ss).

68

Kneževičeva prepušča način oblačenja načelno vsakemu posamezniku, "klasična" pravila pa ohranja za formalna druženja in poslovno življenje. Na teh mestih naj bi bilo izogibanje spolnim in seksualnim sporočilom skozi način oblačenja nujno (Kneževič 2005: 58, 59). Pozornost posveča zato predvsem klasičnim oblačilnim tipom, posebej za poslovnega moškega in posebej za poslovno žensko. Ker predvojna pravila bontona, ki ostajajo v poslovnem svetu temeljna, ne predvidevajo za žensko kake posebne samostojne poslovne kariere, je tudi v oblačenju ne normirajo kot poslovno žensko. Zato je na tem mestu toliko zanimivejša aplikacija "klasičnih" pravil na nove razmere.

"Videz poslovne ženske naj izraža čistost, urejenost, skladnost (postava, slog oblačenja, starost, barve oblačil in dodatkov, pričeska, ličenje...) ter spodobnost. Poslovna ženska z načinom oblačenja in obnašanja ne poudarja svoje ženskosti, ne potencira oznak (simbolov in signalov) svojega spola, niti svoje seksualnosti, temveč sta vedno v ospredju njena poslovnost in strokovnost. Ob tem seveda ne zataji svojega spola. Od nje se pričakuje eleganca in ne pretirana ekstravaganca..." (Kneževič 2005: 74)

Izbiri vonjav s parfumiranimi izdelki (pri moških glede na tip, starost, delovno mesto, položaj, poklic, pri ženskah pa glede na telesne in značajske lastnosti, starost, delovno mesto in poklic) upošteva kot dodatek oblačilnemu videzu (!) in razvije v zvezi s tem pravcato razpredelnico osebnostnih tipov (Kneževič 2005: 71–73, 83–85).

Najbolj "demokratska" v normiranju primerne oblačenja ostaja Wolffova, saj poudarja neizmerni prostor osebne izbire v okviru obsežne modne ponudbe; a ta se mora soočati z bolj ali manj ustaljenimi pravili oblačenja vsaj pri nekaterih formalnih in slavnostnih prilikah. Ker pa gre vendarle za komuniciranje med tistimi, ki se norm rade volje držijo, in tistimi, ki jim je osebna svoboda izbire bolj pomembna, "preostaja torej le pot vzajemne tolerantnosti" (Wolff 1995: 73).

Telesni izrazi

Telesni izrazi v smislu telesne drže, takšnih in drugačnih gibov ter obrazne mimike veljajo tudi v bontonih kot nekaj, kar je nujno vzgajati, disciplinirati in normirano uporabljati, saj so prav tako na očeh okolice kot obleka. Gre torej za gibajoče, oblečeno in negovano telo hkrati. Eno telo, ki disciplinira v enotnem vtisu vse elemente osebnega videza. Vsakega od teh elementov se more in mora uravnavati posebej (tak pristop imajo tudi bonton, ko se lotevajo normiranja lepega in primerne), s celotnim seštevkem pa posameznik komunicira z okolico. Kako uspešen je pri tem, je v največji meri odvisno

od usklajenosti elementov. Neusklajenost namreč bije v oči in razkrinka "goljufa". A to je že vprašanje druge, terenske raziskave, ki mora v precep vzeti resnično telesno prakso. Tokrat je vprašanje pač namenjeno le kulturno normiranim idealnim oziroma oliki primernim telesnim izrazom, kakršne izražajo bontoni.

Bontoni, ki so izšli pred 1. svetovno vojno, so v obravnavi telesnih izrazov mnogo natančnejši kot kasnejši, pogosto v obratnem sorazmerju, kot je obravnava obleke. Seveda izhajajo iz omikanosti, ki naj bi jo nudila vzgoja krščanske nravnosti, nadaljevala pa vzgoja jeklene telesne discipline, ki najde svoj pravi izraz v vadbi, (samo)zatajevanju potreb in čustev in (samo)kontroli vidnih izrazov katerihkoli notranjih zgibov. Rezultat tega naj bi bilo gibanje, "v vsakem oziru naravno, neprisiljeno, in ne prenapeto, ali nemarno in zanikarno" (Valenčič 1899: 232). Zdi se nemogoče tako nasprotujoče si težnje združiti v enotni izraz. Možna razlaga izhaja iz predpostavke, da je od zgodnje dobe privzgojen in z disciplino utrjen vzorec lahko ponotranjen do take mere, da deluje samodejno in je zato videti naravno.

Iz enakih temeljev so bile normirane vse kretnje oči, ust, mimika celega obraza, drža in gibanje glave; gibanje nog in rok, trupa, telesna drža pri stoji, hoji, sedenju, vstajanju itd., prav tako položaj telesa v odnosu do drugih teles (npr. vmesni prostor med ljudmi, vrstni red in razpored pri predstavljanju, sprehajanju, vstopanju in izstopanju, vožnji, razpored pri mizi itd.). Tako pravzaprav ne čudi neverjetna natančnost, ki jo je izkazal Valenčič pri navodilih o drži in gibanju telesa:

"Ako hočemo, da se vedemo v družbi lepo in za vsak slučaj primerno, je treba vsak telesni del posebej in vse telo držati in kretati vselej in v vsakem oziru naravno, neprisiljeno, in ne prenapeto, ali nemarno in zanikarno. Stoječe ali hodeče telo naj predstavlja ravno pokončno črto v popolnem soglasju z vsemi svojimi poedinimi deli. Glavo je treba držati ravno, prsa naravno izbočeno, rami obe v enaki visočini, trebuh pritegnjeno, da ne visi naprej, roke naj vise naravno doli in naj bodo v laktih malo vpognjene, prsti malo sključeni. Izraz v obličju naj bo jasen, vljuden, prijazen in dostojen; pogled bister in ljubezniv. Gledati je treba praviloma vodoravno predse. Glavo se sme obračati samo toliko na desno, da pride levo oko ravno nad sredo prsne širine, ko se jo krene na levo, pa desno oko. Roke je treba kretati zmerno in kolikor le mogoče blizu telesa. Način hoje naj bo primeren starosti; vselej pa je treba hoditi naravno, dostojno premočrtno, brez ošabnosti, da visi pokončna telesna črta malo naprej, enakomerno in lahko, da je zgornji del telesa kolikor mogoče miren.

Dolgost koraka naj se ravna po dolgosti nog in visokosti telesa; praviloma se stopa tako, da pride kraj sprednje pete okoli 10 cm pred prste zadnje noge; pravilen korak naj ne bo daljši kakor 75 cm. Tudi število korakov v 1 minuti naj se ravna po vsakočasni starosti in opravi, katero ima kdo. Za vojake je zapovedano, da napravijo 115 pravih korakov po 75 cm v minuti..." (Valenčič 1899: 232)

Enako dosleden je tudi pri prepovedih oziroma pri naštevanju vsega, kar se – gledano skozi telesne izraze – ne spodobi. Da je Valenčič svojo nalogo vzel neskončno resno, priča tudi njegov nazorni obseg t. i. nespodobnosti. Noben povzetek ga ne more nadomestiti.

“Nespodobi se: Glavo nositi ošabno na nategnjenem vratu in brado pritiskati na vrat ali vzdigati nos previsoko, naslanjati glavo hinavsko na eno ali na drugo ramo, ali jo nositi lenobno visečo na hrbtu ali na prsih, se neprenehoma ozirati, kimati, široko zehati, obenem pa z odprtimi usti na glas rigati, z zobmi škripati, se oblizovati ali šobiti usta, zdoljno ustnico ven obračati, z odprtimi ustmi poslušati, v ustih zobotrebec ali drugo reč gristi, z ustnicami poedine svoje brke loviti in potezati v usta in pri usekavanju z nosom jako trobentati. Tudi se ne spodobi oči na stežaj odpirati v eno reč ali celo v osebo in gledati kakor ogleduh po osebi, oči preveč na stran obračati, previsoko v zrak ali predse v tla gledati, nalašč škiliti, mežikati in migati z očmi ali jih skoraj zatisniti, se pred drugimi brez potrebe v ogledalo gledati, si samodopadljivo lase popravljati, brke dolgo časa vihati in sukati med tem pa govoriti, z ramami dvomljivo migati in pleča stiskati, roke omahlo in mrtvoudno pobešati, da vise kakor hočejo, z rokami pri hoji sejati ali jih daleč gugati in ž njim mahati, nositi roke križema na hrbtu, na prsih, v žepih ali se z njimi naslanjati na lastne kolke, s pestjo neotesano po mizi tolči ali s stisnjenimi pestmi okoli hoditi, lakte na mizo postaviti in z dlanjo objeto brado podpirati, v dlani si pljuvati, prste si potezati, da v členih poka, s palci mleti, se z nohti česati, z njimi si ušesa, nos ali oči trebiti, nohte grizti ali pred drugimi čediti, z rokami spremljati vsako besedo in okoli kriliti, osebo s katero se govori, potezati za roko, za gumbe, za obleko, iz obleke niti vleči ali se z visečimi trakovi igrati, na osebe s prstom kazati, s prsti po mizi ali po oknu bobnati. Stati razkoračeno ali samo na eni nogi in drugo križem postaviti, se na druge reči naslanjati, stoje z nogami teptati ali drsati; hoditi prehitro ali prepočasi, delati prekratke ali predolge korake, hoditi grbasto brez potrebe, hoditi tako, da suknja zadaj preveč pleše, vzdigati noge previsoko ali z nogami po tleh drsati, se v okna tujih stanovanj, na stran ali nazaj ozirati, dežnik ali palico pod pazduho tako nositi, da se dela s tem drugim ljudem ovira, imeti solčnik tudi v senci dolgo časa razpet in ga nositi na rami, s palico okoli biti, klatiti ž njo perje z dreves, odbijati cvetlice, zbijati kamenčke, se z roko, v kateri je palica ali smodka, odkriti, pozdravljati s smodko v ustih, se na ozki potki ali na prihišnem tlaku postaviti, tam dolgo časa blebetati in mimogredočim pot zapirati, nosni robec v roki nositi ali ga razgrinjati, vanj gledati ali ga celo na mizo devati; sedeti trdo in okorno ali se preživahno gibati in po stolu premikati, sedeti preveč razkoračeno ali koleno ob koleno tolči, se na bližnji stol naslanjati, zlasti ako sedi na tem druga oseba, se na prste naslanjati in s peto ob tla trkati, skrivati stopalo pod stol, noge naravnost predse ali celo narazen stegniti, nogo križema čez drugo postavljati ali stopalo prijemati, se na stolovo naslonjalo z vso težo telesa naslanjati in glavo nazaj obešati, roke pretezati, se upirati s petami v tla, sede na stolu k steni ali k drugi reči nagibati se, z visečimi nogami gugati in zvoniti, na zadnjih nogah stola zibati se in s sedeža vstajati ter se pretezati, se k tlom sklanjati tako, da je glava pri tleh, sedalo pa kviško obrnjeno, počepati tako, da sta obe koleni enako sključeni ter se razčeperiti. Vse to se ne spodobi.” (Valencič 1899: 233–234)

Bontoni skorajda brez izjeme opozarjajo na obraz – ta je poleg cele telesne pojave gotovo najbolj komunikativni del človeka. Najbolj nezaželeno v smislu bontona je (s)pačenje obraznih potez, poleg tega pa vsakršno pretirano izražanje veselja, jeze, žalosti, radovednosti z obrazom. Smejanje naj ne bi bilo glasno in z odprtimi usti, pač pa

le smehljanje. Izraz na obrazu naj bo zato predvsem miren, jasen in dosledno ljubezniv, ženski obraz pa naj bi bil poleg tega še odsev nedolžnosti, sramežljivosti, prijaznosti in moralnih čednosti (Valencič 1899: 46, 61; Bon ton 1926: 67).

Natančno odmerjeno, zadržano in umirjeno gibanje telesa naj bi dajalo vtis gracioznosti, dostojnosti, plemenitosti, častitljivosti, dostojanstva, celo slovesnosti. Zahteve, ki so povsem običajne za religiozne obredne ceremonije, a jih običajno predvidevamo tudi za vse posvetne ceremonialne gibe, ki veljajo za neke vrste ritualno obnavljanje razmerij med ljudmi (pozdravi, prikloni, rokovanje, poljubljanje roke, pozdravno poljubljanje obličja itd.) in ki so sestavina vseh bontonov (Valencič 1899: 154 ss; Urbanus 1910: 66 ss, 193 ss, 234 ss; Bon ton 1926: 125 ss; Urbanus 1932: 5 ss; Bodanius 1935: 54 ss). A družbena elita je vzdrževala svoj pravi ali namišljeni ugled s tem, da je takšne zahteve razširila na velik del telesnih izrazov, s katerimi se je pojavljala v javnosti (prim. Schmitt 2000: 27–30, 400). To v popolnosti povzemajo tudi bontoniki, ki bolj ali manj temperamentno mahanje z rokami, preživahno in prehitro gibanje, pačenje obraza označijo preprosto za nespodobne. In prostodušno pripisejo, da takšni telesni izrazi označujejo navadne, neomikane ljudi (Vesel 1868: 39), nevzgojene ljudi, preproste kmete, služkinje (Bon ton 1926: 137, 138); zapisala se je celo slabšalna primerjava z igralcem (Urbanus 1910: 120). Kaj ne spominja to na tisto "vrvenje" ljudstva, o katerem govori Schmitt in naj bi bilo tako razločevalno od gest družbene elite (duhovščine, kasneje dvorjanov in aristokracije)?

Nič čudnega torej, da vsaj nekatere vidike takšnih "strategij gibanja" prevzame vsakokratna družbena elita. Namen je nedvomno oblikovati vtis o popolnem obvladovanju situacije in vtis o pomembnosti tistega, kar se trenutno počne (načrtnost, premočrtost, smotrnost ...). K temu nedvomno pripomore tudi načelno izogibanje gneči, shodom, zborovanjem in podobnim navalom ljudi (Bodanius 1935: 123).

Sodobni bontoniki se z normiranjem telesne drže, kretenj, mimike ukvarjajo zgolj mimogrede. Površinsko obdelujejo le kompleksne situacije, sestavljene iz temeljnih pravil komuniciranja, prednosti, vrstnega reda ipd. A pravila uspešnih poslovnežev, funkcionarjev, politikov in drugih ljudi, ki se pojavljajo v javnosti, ostajajo v veliki meri enaka pravilom starih bontonov. Sodobni bontoniki jih ne povzemajo. Takšne vrste disciplinirano telo, ki naj na okolico ustvari kar najboljši vtis, v splošnem ni sad vzgoje v otroštvu ali mladosti, pač pa načrtnega učenja karijerne plate osebnosti. To pa je že druga zgodba.

LITERATURA IN VIRI

- BAŠ, Angelos
1987 *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času*. Ljubljana : Državna založba Slovenije.
- BERGER, Peter L.; LUCKMANN, Thomas
1991 *The social construction of reality : a treatise in the sociology of knowledge*. London : Penguin Books.
- BEVK, France
1938 *Lepo vedenje*. Gorizia : Unione Editoriale Goriziana. 1957 *Spodobno se obnašaj!* Ljubljana : Mladinska knjiga. 1967 *Spodobno se obnašaj*. Ljubljana : Mladinska knjiga.
- BODANIUS, Walter
1935 *Knjiga o vedenju v odličnih krogih*. V Ljubljani : Umetniška propaganda.

- BON TON
1926 *Bon ton : knjiga o lepem vedenju, govorjenju in oblačenju v zasebnem in javnem življenju*. Ljubljana : Tiskovna zadruga.
- DOSTOJEN, J.
1918 *Pravila za oliko: okrajšana izdaja Knjige o lepem vedenju*. Ljubljana : Katoliška bukvarna.
- FUGGER GERMADNIK, Rolanda
1995 Pri poljubu se ne sme cmokati in sliniti, "marveč tenkoglasno vase cikniti, da se malo sliši, pa dosti čuti". V: *To in ono o meščanstvu v province*. Celje : Pokrajinski muzej, str. 34–42.
- JUŽNIČ, Stane
1993 *Identiteta*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede.
1998 *Človekovo telo med naravo in kulturo*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede.
- KNEŽEVIČ, Ana Nuša
2005 *Se znamo obnašati : sodobno vedenje od A do Ž*. Ljubljana : Mladinska knjiga.
- 72 KOS, Božo
1958 *Lepo vedenje*. Ljubljana: Prešernova družba.
- KUHAR, Metka
2004 *V imenu lepote : družbena konstrukcija telesne samopodobe*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, Center za socialno psihologijo.
- MAHNIČ, Mirko
1976 *O našem vedenju*. Celje : Mohorjeva družba.
- MAKAROVIČ, Jan
1996 Slovenska identiteta kot meja in kot razlika. *Traditiones* 26, str. 163–171.
- NEUBAUER, Henrik
1997 *Gib skozi stoletja: obnašanje, gibanje in odnosi med ljudmi od 15. do 19. stoletja*. Ljubljana: Forma 7.
- OGRIZEK, Doré; DANINOS, Pierre
1966 *Mednarodni bonton : zakonik občutljivosti in dobrih običajev po vsem svetu*. Ljubljana : Zavod za napredek gospodinjstva.
- OSREDEČKI, Eduard
1990 *Poslovni bonton : kultura poslovnega komuniciranja*. Ljubljana : Tehniška založba Slovenije.
1994 *Nova kultura poslovnega komuniciranja : poslovni bonton*. Lesce : Oziris.
- OVSEC, Damjan J.
1997 *Segmenti meščanske identitete : interdisciplinarna etnološka interpretacija*. *Traditiones* 26, str. 211–221.
- RUŽIČ, Silvio
1971 *Bonton za otroke*. Zagreb : Silvio Ružić; Ljubljana : Delo.
1975 *Bonton : 1000 pravil o lepem vedenju*. Ljubljana : Orbital; Zagreb : Zagreb film.
- SCHMITT, Jean-Claude
1998 *Geste v srednjem veku*. Ljubljana : Studia humanitatis.
- SPILLANE, Mary
1997 *Kako se predstavimo : vodnik do osebne podobe za ženske in moške*. Ljubljana : Mladinska knjiga.
- SOLDATIČ, Dalibor; DŽUVAREVIĆ, Miodrag
1971 *1+1=2 : ponašanje i odevanje : ključ uspeha*. Beograd : Tehnička štampa.
1977 *Poslovni bonton*. Ljubljana : Delo.
- STARC, Gregor
2003 *Discipliniranje teles v športu*. Ljubljana : Fakulteta za šport in Inštitut za kineziologijo.
- TERSEGLAV, Franc (Urbanus)
1910 *Knjiga o lepem vedenju*. Ljubljana : Katoliška bukvarna.
1932 *Knjiga o lepem vedenju*. Ljubljana : Jugoslovanska knjigarna.
- THEUERSCHUH, Ivan
1958 *Poglejmo v zrcalo kakšni smo : misli in nasveti o življenju v družbi*. Gorica : Goriška Mohorjeva družba.
- TRIFUNOVIČ, Mihailo
1969 *Poslovni bonton*. [S. l. : s. n.]
- VALENČIČ, Jožef
1899 *Vzgoja in omika ali izvir sreče*. Ljubljana : (samozaložba).

- VESEL, Ivan
1868 *Olikani Slovenec*. Ljubljana : Matica slovenska.
- VIDMAR, Josip
1944 *Lepo vedenje*. Ljubljana : (samozaložba).
1944a *Zlata knjiga dekleta in žene*. Ljubljana : [s. n.]
- WOLFF, Inge
1995 *Sodobni evropski bonton : pravila lepega vedenja in primernega videza v sodobni meščanski civilizaciji*. Ljubljana : DZS.
- ZELMANOVIČ, Đorđe
1990 *Ilustrirani bonton & protokol*. Maribor : Obzorja.
- ŽAGAR, Janja
2004 *Pokrivala* : zbirka Slovenskega etnografskega muzeja. Ljubljana : Slovenski etnografski muzej.

BESEDA O AVTORICI

Janja Žagar, mag., muzejska svetovalka v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani. Z oblačilno kulturo in posredno s telesnimi izrazi se ukvarja tako v muzejskem kot širšem raziskovalnem smislu, saj razume telo in oblačenje kot medij, skozi katerega se izražajo vsakokratne gospodarske, družbene, politične in kulturne razmere, a tudi posameznik s svojimi izbirami, sistemom vrednot in načinom komuniciranja z okolico. Monografije: *Pasovi in sklepanci* (1993), *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno* (1994), *Pokrivala* (2004).

ABOUT THE AUTHOR

Janja Žagar, MA, is a museum adviser with the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana. She researches clothing culture and indirectly body expressions in the museum and wider research context, because she considers the body and dressing as media through which changing economic, political, and cultural conditions are expressed, but also the individual with his own choices, system of values and ways of communicating with his or her environment. Monographs: *Pasovi in sklepanci – Belts and sklepanci* (1993), *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno* (1994), *Pokrivala - Headwear* (2004).

SUMMARY

ON STANDARDISING WHAT IS APPROPRIATE AND BEAUTIFUL THROUGH THE RULES OF MANNE

A person's body is a basic given and we communicate with our environment with our body. All natural conditions, activities, and changes of the body are always observed, compared, and considered in the sense of social and cultural norms. These norms determine what is beautiful, desirable, prestigious, decent, etc. The human body is, of course, not a naked body, but above all a (standardly) dressed body. And because the body is not something static, a major portion of body communication (in the sense of social communication) must be attributed to body movements, posture, facial mimics.

74

Every period thus incorporates its ideological values in a properly groomed, dressed and moving body. In the sense of signifier and signified, this means that through such a body all properties are expressed, which a society considers desirable or undesirable. As "appropriateness" and the meaning of what is "appropriate" are shaped, controlled, judged, and interpreted by the current social elite, forms of appropriateness are standardised in such a way that they are the privilege (as well as burden!) of the elites; to all others, they are forbidden, not permitted, or at least inappropriate. As a differentiating principle, these norms may even exist in a climate where the elite considers the "inappropriateness" of the masses as legitimate, excepted, and unsanctioned. The appropriateness of an individual's personal appearance, as well as the values expressed through his or her clothing culture and body language, is always interpreted through the "ideal measure" and the individual's social position. These elements therefore allow us to observe individual social structures and, in the course of time, also their development changes.

Actual body expressions are temporary and as far as the past is concerned "uncatchable"; they are recorded only in images and descriptions, "reworked" by chroniclers and artists. In this sense, the documentary nature of the more recent media (photographs, films) is not unqualified either. But even such sources are informative to the researcher, especially in the sense of cultural remodelling.

The article discusses such a group of sources published with the aim of helping people to behave and look in a mannered way. Our comparison of manners guides produced in different social and historical circumstances confirmed that they are an excellent source for research into the social construction of the (groomed, dressed, moving) human body. Manners guides from before the Second World War have many common features and these are recaptured by later guides on general and business manners, and protocol.